

Михайло КРІЛЬ

**НЕОПУБЛІКОВАНА ПРАЦЯ ЯКОВА ГОЛОВАЦЬКОГО
“Новооткрытыя свѣдѣнія о св. Меѳодіи”**

Упродовж віків богословів та науковців цікавила подвижницька діяльність і духовний подвиг святих Кирила і Мефодія, у чийй праці органічно поєдналися просвітницькі та місіонерські цілі. Тривале перебування у слов'янському середовищі, знання релігійних традицій інших народів, насамперед східних, постійні дискусії з опонентами – все це дало їм змогу спробувати змінити традиційне на той час уявлення про мову богослужіння.

Першопросвітники слов'ян вперше переклали церковні книжки на зрозумілу широкому верствам населення мову, навчали їх грамоти шляхом поширення біблійних текстів, євангелізували культуру слов'янських народів. Особливість просвітницької та місіонерської праці святих Кирила і Мефодія полягала в тому, що вони почасти проповідували і навчали в середовищі, вже наведеному у християнство римською церквою. Будучи в силу обставин посередниками між інтересами двох цивілізацій, що представляли, відповідно, дві культури – візантійську (східну) і римську (західну), вони проявили себе як поборники церковної єдності. У цьому полягає їхній екуменізм, так необхідний нашому сьогоденню.

Документальних свідчень про подвижництво перших учителів слов'янських народів збереглося небагато. Чимало з них містить суперечливі відомості, які вимагають уточнення і пояснення шляхом аналізу інших джерельних матеріалів. Тому кожний новий документ про діяльність святих Кирила і Мефодія чи епоху, у якій вони жили і працювали, має неоціненне значення для наукового дослідження проблеми. Це стосується як деталізації умов тогочасного історичного середовища, так і розуміння причин протистояння візантійської і римської церков, що згодом спричинило їх остаточний розкол, а також доповнення й уточнення біографічних даних слов'янських першопросвітників та їхніх сучасників.

Особливо важливі для наукового світу останні письмові свідчення були виявлені у 70-х роках XIX ст. серед давніх рукописів у бібліотеці Британського музею в Лондоні. Це папські грамоти, які безпосередньо стосувалися духовної праці рівноапостольного св.Мефодія у 870–885 рр. як архієпископа Паннонського і Моравського. Усвідомлюючи значення цих документів для подальшої наукової праці над кирило-мефодіївською проблематикою, німецький вчений Г.Евальд опублікував їх у Берліні. У 1881 р. російський науковець О.Воронов у спеціальній науковій розвідці прокоментував історію цієї знахідки і дав розлогий виклад змісту папських грамот, які стосувалися життя і діяльності Мефодія на початку 70-х років IX ст.¹

Відомі раніше документи з цього приводу були опубліковані латинською мовою у різних виданнях. Найповнішу добірку документів про пастирську діяльність Мефодія підготував чеський учений К.Я.Ербен². Зміст виявлених папських грамот дав змогу розширити відомості про діяльність Мефодія як архієпископа.

¹ Воронов А. Научное движение по вопросу о св. Кирилле и Мефодии // Труды Киевской духовной академии. 1881. Т.2. С.391–416.

² Див. прим. 37.

Зазначені публікації зацікавили Якова Головацького (1814–1888) – одного з членів славетної “Руської трійці”, відомого громадсько-культурного діяча, вченого, першого професора української словесності Львівського університету. Тим більше, що питання слов’янської писемності і слов’янських мов входили в коло його наукових зацікавлень. Тому не випадково він почав працювати над підготовкою спеціального дослідження з життя Мефодія. Судячи з чернеток, ця праця Я.Головацького наповнена багатим фактичним матеріалом щодо імен і прізвищ церковних достойників і світських правителів, які згадуються в контексті тогочасних історичних подій. Значну увагу Я.Головацький приділив змісту грамот римських пап, насамперед Івана VIII і Стефана VI, понтифікат яких припадав на час місіонерсько-просвітницької діяльності згодом святих Кирила і Мефодія. Ці грамоти важливі тим, що містять нові відомості про початки християнізації болгар і протистояння у цьому питанні римської і візантійської церков. Особливе зацікавлення викликають сюжети, пов’язані з вимогами хрестителя болгар князя Бориса надати болгарській церкві повної самостійності.

Низка документів стосується періоду ув’язнення Мефодія (870–873), що було виконано за вказівкою Зальцбурзького архієпископа. Зміст папських грамот дає змогу не лише ширше дізнатися про цей факт, а й висвітлити невідомі сторінки про знущання високих церковників Баварської марки Східнофранкського королівства над ув’язненим владикою. На підставі цих грамот Я.Головацький також розповідає про заходи апостольського престолу, спрямовані на реабілітацію Мефодія як Паннонського архієпископа і поставлення його архієпископом Моравським. У 873 р. Мефодій у супроводі папського представника прибув до Велеграду, де зміг продовжувати своє пастирство. У червні 880 р. Іван VIII видав буллу, якою вперше офіційно дозволив проводити богослужіння по-слов’янськи та іменував Мефодія своїм послом у слов’янських народів. При цьому в буллі зазначалося, що богослужіння для князя Святополка і його наближених Мефодій мав правити латинською мовою.

Останні роки життя і духовної праці Мефодія пройшли у безперервній напруженій боротьбі за відстоювання прав слов’янської мови у богослужіннях. Його непримиренним противником став Нітранський єпископ баварець Віхінг, призначений у 882 р. на цю посаду папою. Таким чином зміцнювався ґрунт для ліквідації слов’янського слова у церковному житті та писемній культурі назагал. У 884 р. протиріччя між велеградським і нітранським владиками настільки загострилися, що Мефодій відлучив Віхінга від церкви. У пошуках розв’язки церковного конфлікту, всупереч канонічним вимогам, Мефодій призначив своїм наступником мораванина Горазда. Питання, пов’язані з церковним протистоянням Мефодія і Віхінга, також опинилися в полі зору Я.Головацького.

Рукопис статті є чернеткою і написаний на двох зігнутих удвоє піваркушах білого паперу (25х35 см) з двох сторін чорним чорнилом. Він пронумерований і має 7 сторінок тексту. На початку кожного аркуша у верхній частині зліва витиснутий круглий штамп з важко прочитуваним написом. На першій сторінці зверху з лівої сторони наведена Я.Головацьким дата: 10 січня 1881 р. Рукопис не закінчений.

У даній публікації відтворюємо текст без жодних змін і редакторського втручання. Наведені курсивом слова підкреслені Я.Головацьким. Примітки, зроблені автором і позначені ним астериском (*), подаємо автентично.

Чернетка статті зберігається в архіві Я.Головацького у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України (Фонд Я.Головацького, справа 649, папка 45).

10 Янв. 1881 г.

Новооткрытыя свѣдѣнія о св. Меѳодіи

Между рукописями британскаго Музея³ Эдмундъ Бишопъ⁴ открылъ рукописную книгу въ 4-ю долю съ конца XII столѣтія, писанную разнымъ почеркомъ, которая содержитъ сборникъ папскихъ грамотъ с V до XI столѣтія⁵. А именно въ ней находятся грамоты папъ⁶ Гелазія I (492–496), Пелагія I (555–560), Пелагія II (587–590)⁷, Льва IV (847–855), Іоанна VIII (872–882), Стефана VI (885–891), Александра II (1061–1073) и Урбана II (1088–1099 г.). Эти документы большею частью были до сихъ поръ неизвѣстны и содержатъ въ себѣ множество данныхъ, не только по части церковнаго права, но и чисто историческихъ. Увидевъ огромную важность этихъ грамотъ, Эдмундъ Бишопъ снял ихъ копіи и послал для напечатанія въ великолѣпныхъ, Перцемъ⁸ основанныхъ “Monumenta Germaniae”⁹. Но, принимая въ вниманіе, что объявленіе ихъ въ Монументахъ не можетъ произойти такъ скоро г. Эвальдъ¹⁰ рѣшился подать о нѣкоторыхъ исторически

³ Британський музей у Лондоні заснований 1753 р. Його основу склали приватні колекції Р.Кона, Г.Слона і Р.Гарлея. На сьогодні фонди налічують більше 7 млн. книжок, близько 105 тис. рукописів і 100 тис. хартий та грамот, понад 3 тис. папірусних згортков. З 1926 р. Британський музей видає щоквартальник “British Museum Quarterly”.

⁴ Вперше названі рукописи виявив німецький учений Г.Г.Перц. Англієць Е.Бішоп у 1879 р. зняв з них копії, які підготував для публікації.

⁵ Збірник містить 210 пергаментних аркушів. Записи на них зроблені різними почерками і відредатовані одною особою. При відчитанні тексту виявилось, що він містить листи Пелагія I (138, у т.ч. 66 неопублікованих), Олександра II (87, в т.ч. 56 неопублікованих), Івана VIII (55, в т.ч. 30 неопублікованих), Урбана II (47, у т.ч. 31 неопублікований), Стефана VI (31, у т.ч. 26 неопублікованих), Лева IV (45, у т.ч. 26 неопублікованих), листи пап до Майнцького архієпископа (18), фрагменти листів різних пап, соборні постанови, цитати з праць богословів та ін.

⁶ До кінця V ст. титул *papa* був почесним іменуванням єпископа. Згодом він стосувався переважно римського архієпископа, а з 1075 р. – тільки його. Першість римського владика обґрунтовувалася політичним і культурним значенням Риму часів перших християн. Римські владики також вважалися наступниками апостола Петра. Вперше ідеологію верховенства папської влади розробив і втілював у життя папа Миколай I Великий (858–867).

⁷ Очевидно, описка Я.Головацького. Пелагій II став папою у 578 р.

⁸ Перц (Pertz) Георг Генріх (1795–1876) – німецький історик, офіційний історіограф Брауншвейзько-Люнебурзького правлячого двору, автор історичних праць про давніх франків. Архівіст і бібліотекар у Ганновері та Берліні. Опрацював і опублікував історичні документи часів Меровінгів і Каролінгів. У 1832–1837 рр. був редактором часопису “Hannoversche Zeitung”.

⁹ Monumenta Germaniae Historica (Berlin).

¹⁰ Евальд Георг Генріх Август (1803–1875) – англійський учений, критик біблійних текстів, гебраїст, арабіст, професор Геттінгенського (1827–1837, 1848–1866) і Тюбінгенського (1838–1848) університетів. Депутат від Ганновера у Східнонімецькому рейхстазі. Основні наукові праці стосуються біблійної

достопамятнихъ до-
кументахъ краткое извѣщеніе въ журналѣ Neues Archiv der Geseleschaft für ältere
Geschichtskunde¹¹.

Для насъ, Славян всего важнѣе грамоты папъ Іоанна VIII¹² и Стефана VI, такъ
какъ изъ нихъ мы не только почерпаемъ новыя свѣденія объ отношеніяхъ Рима къ
болгарскому царству, но сверхъ того находимъ нежданнаго извѣстія о жизни св. Ме-
фодія и о судьбахъ славянскаго богослуженія вскорѣ послѣ смерти нашего апостола.
Надѣмся, что всѣ любители славяно-русской истории съ пріятностію прочтуть
краткое наведеніе главныхъ пунктовъ этихъ документовъ.

В самомъ древнемъ посланіи, писанномъ в 873 извѣщаєтъ папа болгарскаго царя¹³
Михаила-Бориса¹⁴ о том, что Болгарія принадлежитъ римской епархіи (!) и что
римская церковь выше всѣхъ¹⁵ (?). Царьградскій патріархъ Игнатіосъ¹⁶ водворился

герменевтики, загального мовознавства, історії східних літератур. Один з наукових співробітників
редакції часопису "Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde".

¹¹ Часопис "Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde zur Beforderung einer
gesammtausgabe der Quellenschriften deutschen Geschichten des Mittelalters" був заснований як спеціальний
орган для публікацій та огляду нововиявлених джерел з історії як додаток до "Monumenta Germaniae
Historica".

¹² На останню третину IX ст. припадає тривала боротьба римських і німецьких феодалів за владу. У цей час
папська тіара переходила від одного папи до іншого, залежно від розстановки політичних сил. У 877 р. папа
Іван VIII навіть потрапив у полон до одного з феодалів. Після свого звільнення покинув Рим і намагався
кликати у Труа (Франція) собор для покарання своїх гнобителів. Оскільки на собор з'явилося мало
єпископів, Іван VIII пообіцяв провансальському графу Бозо імператорську корону взамін на допомогу
зміцнити папський престол. Однак цей план, як і спробу союзу з королем Карлом Швабським, реалізувати
не вдалося. Тоді папа звернувся за допомогою до Візантії. Цього кроку йому не пробачили. У 882 р., після
невдалої спроби отруєння, папу вбили, вдаривши молотком по голові. Це був перший в історії випадок
цілеспрямованого вбивства папи. Після його смерті настав більш як двохсотлітній період політичного і
морального занепаду авторитету папства. У червні 880 р. Іван VIII офіційно дозволив правити Літургію
слов'янською мовою та іменував Мефодія своїм послом.

¹³ З болгарських правителів царський титул першим отримав від Візантії Петро I (927–970) відразу після
вступу на престол.

¹⁴ Борис I (*? – 907), Богорис, Михайло – син болгарського хана Пресіяна, болгарський хан (852–864)
і князь (864–889). Мав союзницькі відносини з Східнофранкським королівством. Під час візантійсько-
болгарської війни 863 р. зазнав поразки і запросив миру. Однією з умов мирної угоди було запровадження
у Болгарії християнства від Візантії. Борис I погодився і одразу біля Пліски разом із своїм найближчим
оточенням та військовою дружиною прийняв хрещення і князівський титул. Його хресним батьком став
імператор Михайло III (звідси і його християнське ім'я – Михайло). У 864–865 рр. навернув на
християнство своїх підданих. З цього часу Болгарія остаточно слов'янізувалася. Борис I у 889 р. зрікся
престолу на користь свого сина Володимира і прийняв чернецтво. Тим часом Володимир (889–893)
повернувся до поганства. Борис I пішов з монастиря, скинув Володимира з престолу і болгарським
князем призначив Симеона, свого другого сина. Після смерті Борис був канонізований і став першим
болгарським святим.

¹⁵ Виношуючи ідею запровадження християнства, Борис I планував утворення самостійної болгарської
церкви. Однак Візантія відмовилася дати Болгарії окремого архієпископа і єпископів, обмеживши її діяльність
лише священиками. За таких умов Борис I вигнав з країни візантійських священиків і звернувся до папи з
проханням надати болгарській церкві самостійності та задав йому 106 запитань. Адріан II погодився
негайно надіслати одного єпископа і пообіцяв, що Болгарія незабаром отримає архієпископа. Одночасно
в країну прибули римські священики. У 869–870 рр. в Константинополі проходив церковний собор (за
римо-католицькою традицією, VIII Вселенський), на якому обговорювалося питання статусу болгарської
церкви. Собор ухвалив підпорядкувати болгарську церкву Риму. Проте навесні 870 р., зразу після
закінчення роботи собору, її було перепідпорядковано константинопольській патріархії. В результаті у
Болгарію було призначено архієпископа і 10 єпископів, а римські священики були замінені візантійськими.
Болгарська церква отримала статус автономії – архієпископа призначав константинопольський патріарх.
Хоча автокефалії Болгарія так і не здобула, практично архієпископ та інші духовні особи призначалися за

будто бы на престоль только благоволеніємъ папы. За тѣмъ слѣдуетъ угроза, что если не прекратится невѣрность грековъ, то папа лишить патриарха престола и предасть его проклятію; такою жъ анаѳемой угрожаєть папа царю¹⁷ и его совѣтникамъ.

Подобное же содержаніє заключаєть письмо папы къ Домагою¹⁸, славянскому князю на Далматинскомъ приморьѣ, которому папа также жалується на патриарха Игнатія за то, что онъ назначилъ в архієпископы болгарамъ *схизматика*¹⁹.

Еще замѣчательнѣе для насъ письма папы Іоанна VIII, въ которыхъ пишеться о мученіяхъ²⁰ св. Мефодія, которымъ его подвергаль Сальцбургскій²¹ архієпископъ

рекомендацією болгарського правителя. В даному випадку діяло візантійське юридичне право: церковний представник мав підпорядковуватися правителю держави. У богослужінні використовувалася грецька мова, а церковну службу відправляли візантійські священники. Тим часом Борис I не припиняв боротьби за автокефалію. Архієпископ розглядався лише як тимчасова церковна фігура. Для підготовки кадрів національного духовництва будувалися численні храми, при яких відкривали школи. Важливою віхою на шляху утвердження національної церкви були ухвали Константинопольського собору 879–880 рр. Цього разу константинопольським патріархом знову став Фотій. На зустрічі вищих ієрархів візантійської і римської церков вирішувалося питання зняття анафем з папи і Фотія. Папа Іван VIII однією з умов зняття анафем запропонував обговорення питання передачі болгарської церкви під владу Риму. Собор ухвалив, що константинопольський патріарх не має права призначати владик за межі своєї єпархії. По суті, це означало визнання, що болгарська церква перебуває поза межами церковних прав Візантії. Проте Фотій не був зацікавлений у зміні статусу болгарської церкви. На його думку, остаточно вирішити питання про територіальне розмежування римської і візантійської церков міг лише імператор. Тому Іван VIII у 880 р. звернувся до Василія I Македонянина з проханням сприяти вирішенню питання про передачу болгарської церкви під владу Риму. Однак імператор юридично не мав права розпоряджатися церквою незалежної держави. За таких умов господарем становища став князь Борис I. Він скористався ухвалою собору про виключення болгарської церкви з-під юрисдикції Візантії, але не поспішав під римську владу. У 886 р. до Болгарії прибули учні Мефодія, які утверджували на її території богослужіння слов'янською мовою. З 893 р. грецька мова почала усуватися з богослужінь, що сприяло болгарській автокефалії. Формально болгарська церква її здобула у 927 р., тоді ж архієпископ був проголошений патріархом з резиденцією у Доростолі.

¹⁶ Ігнатій (помер у 877 р.) – син візантійського імператора Михайла II Рангави (820–829), константинопольський патріарх (846–857 і 867–878). До посідання патріаршого крісла 33 роки провів у монастирі. Згодом вступив у конфлікт з фактичним правителем Візантії регентом Вардою, швагром імператора Теофіла (829–842). Спочатку відмовився насильно повернути в чернечий сан сестру Варди – імператрицю Феодору, а згодом самого регента позбавив св. Причастя. Це призвело до усунення Ігнатія від патріархства. Після династичного перевороту 867 р. імператор Василій I Македонянин повернув Ігнатію патріарший престол. З цього часу константинопольський першовладика намагався згадити протиріччя між новим імператором і прихильниками попереднього патріарха Фотія. Посередником у розв'язанні конфлікту він просив стати папу Миколая I Великого. Останній охоче втрутився у справи візантійської церкви, намагаючись використати назрілу ситуацію для аргументації свого права верховенства у християнській церкві. Через невирішення проблеми статусу болгарської церкви папа не досяг успіхів.

¹⁷ Візантійському імператору Василію I Македонянину (867–886).

¹⁸ Домагой, Домагост (бл. 864–876) – хорватський князь, наступник Трпимира. Оволодів престолом внаслідок династичного перевороту. Звернення римського владика до цього правителя не випадкове. На цей час Хорватське князівство було доволі могутнім і проводило самостійну політику. У перші роки правління Домагой успішно відбив напад флоту венеційського дожі і як самостійний володар уклав з ним мир.

¹⁹ Згідно з традицією римо-католицької церкви, схизматиками називають осіб, які відійшли від римської церкви, але зберегли у богослужінні всі основні догмати. У цьому їхня відмінність від прихильників ересі. Першим болгарським архієпископом константинопольський патріарх призначив Йосифа (трапляються також відомості, що Стефана).

²⁰ Після нетривалого перебування у Римі, висвятившись на священника і заручившись підтримкою папського престолу, Мефодій повернувся у слов'янське середовище. Тим часом політична ситуація у регіоні змінилася, і Мефодій втратив державну підтримку в особі Ростислава. У 870 р. паннонського

Алвинь²² (ум. 14 апр. 873 г.)²³ и епископъ Пасовмій²⁴ Германрихъ и Фризингенскій²⁵ Аннонь (854–875). Папа ставить въ вину Алвину, что онъ же былъ причиною лишенія кафедры Меѳодія и потому приказываетъ возстановити Меѳодія въ достоинствѣ святителя. Алвину и Аннону и Германриху папа приказываетъ чтобы они оправдались въ своихъ дѣйствіяхъ противъ Меѳодія предъ самимъ папскимъ престоломъ. Папа писалъ къ Германриху слѣдующія слова: “Я полагаю, что къ оплакиванію твоей злобы не достало бы источника слезъ, какъ во времена пророка Іереміи²⁶. Твоя безразсудная свирѣпость столика запальчиваго свѣтскаго тирана даже лютаго звѣря не то что епископа. []* Ты брата и сполуепископа нашего Меѳодія терзалъ каторжными мученіями среди зимы и снѣжныхъ сугробовъ держалъ его долгое время подъ открытымъ небомъ; []* вырвалъ у него жезлъ правленія церкви, отданной ему, ты предался такому бешенству, что когда Меѳодій призвалъ былъ къ собору епископовъ, ты хотѣлъ его избить конскимъ кнутомъ, и только другіе не допустили тебя до такого безчинства. Не ужели это дела епископа?”. Къ этимъ строгимъ выговорамъ прибавилъ Іоанн VIII, что онъ отрѣшаетъ Германриха отъ служенія божія²⁷ и исключаетъ его отъ общенія съ священнослужителями.

Тот же папа писалъ Аннону: “Дерзость твоя и безрассудная смѣлость прорывае не только облака, но и самыя небеса. Ты усвоилъ себѣ права апостольскаго престола, и какъ какой нибудь патріархъ, присвоилъ себѣ судебную власть надъ архіепископомъ,

владика запросили на один з баварських синодів, звідки його насильно вивезли до Швабської марки. Два з половиною роки провів Мефодій у темниці, терпів нелюдські знущання і тортури, аж поки про його долю випадково не дізнався новий папа Іван VIII. Оскільки Мефодій як архієпископ був ув'язнений без папського відома, останній наказав звільнити його і відновити у всіх правах. У 873 р. Мефодій у супроводі папського представника прибув до Велеграду і таким чином зміг продовжувати своє пастирство.

²¹ Зальцбургське архієпископство, Пассауське і Фрайзінзьке єпископства територіально входили до Баварської марки Східнофранкського королівства. Зальцбургське архієпископство було засновано Карлом Великим у 798 р.

²² Трапляється також написання *Адалвін*.

²³ За іншими відомостями, помер 15 травня.

²⁴ Очевидно, мало бути “Пасовмійскій”. Йдеться про єпископа Германріха (помер 2 січня 873 р., інші дані – 26 грудня 874 р.) з резиденцією у Пассау (Паттау). З 796 р. Моравія увійшла в орбіту місіонерської діяльності пассауського єпископа. У 831 р. єпископ Регінхар остаточно християнізував мешканців Моравського князівства.

²⁵ Йдеться про єпископа Анно (помер 9 жовтня 875 р.), першого владика Фрайзінзького (тепер м. Фрайзінг-Нойштїфт) єпископства, заснованого у 855 р. Був спеціальним представником папи на німецьких землях. Іван VIII звинуватив Анно по багатьох пунктах: не дозволив Мефодію під час його ув'язнення поїхати до Риму зі скаргою, обдурив папу при відповіді на питання про місцеперебування Мефодія та ін. У зв'язку з тим Іван VIII наказав Анно негайно прибути до Риму під загрозою відлучення від церкви у випадку відмови.

²⁶ Один з чотирьох біблійних великих пророків. Жив в останній чверті VI–першій чверті V ст. до н.е. Автор біблійних книг “Книга пророка Єремії” і “Плач Єремії”. Передбачив падіння Іудейського царства, зруйнування Іерусалиму, так званий вавилонський полон євреїв, захоплення Єгипту військами вавилонського царя Навуходоносора II, крах Нововавилонського царства та інші події. Радив мешканцям Іудеї не чинити спротиву вавилонянам і здатися на милість переможців. Через це зазнавав переслідувань і навіть був ув'язнений іудейським царем Седекією. Завоювавши у 597 р. Іерусалим, Навуходоносор II наказав звільнити Єремію. Після звільнення пророк не радив євреям переселятися до Єгипту, оскільки його також завоюють вавилоняни. Проте більшість з них не послухала Єремію. У книзі “Плач Єремії” йдеться про страждання єврейського народу у вавилонській неволі.

* Невідчитане слово.

* Невідчитане слово.

²⁷ Папа на певний час усунув Германріха з посади і наказав з'явитися для пояснень у Рим разом з Аннонським єпископом Павлом або архієпископом Мефодієм.

и что еще хуже, съ братомъ своимъ, архієпископомъ Меѳодіємъ, который по порученію апостольскаго престола дѣйствовали между язычниками, ты обходился скорѣе по тирански, нежели по канонически. И в самомъ дѣлѣ когда Меѳодій на основаніи святыхъ канноновъ требовалъ, чтобы его допустили оправдаться предъ судомъ римскаго престола, ты ему всячески препятствовалъ, исобравшись съ приверженцами и клеветами своими ты самовластію судилъ над нимъ приговоръ, и, лишивъ служенія богу, бросилъ его въ тюрьму. Тѣмъ болѣе, называя себя челоукомъ преданнымъ престолу св. Петра²⁸ по церковнымъ дѣламъ в Германіи, ты насъ не только не извѣстилъ о заточеніи и страданіяхъ упомянутаго брата, сполуєпископа и даже посланника нашего о которомъ высшее попеченіе принадлежитъ намъ но паче того, будучи спрошен о немъ у нашихъ въ Римѣ, ты какъ этукій лгунъ отрицалъ, что его не знаешь, а между тѣмъ ты самъ-то и былъ подустителемъ и подстрекателемъ, можно сказать творцемъ, всѣхъ гоненій, которыя были возводимы на него (Меѳодія)²⁹. Затѣмъ прибавляетъ папа, что Аннон будетъ лишень св. Причастія²⁹, пока не явится для оправданія въ Римъ.

Письма къ Алвину, Германриху и Аннону отправлены были чрез Анконскаго єпископа Павла³⁰, в качествѣ папскаго легата, посланнаго в Германію³¹ и Паннонію³².

²⁸ Св. Апостол Петро був першим римським єпископом.

²⁹ Св. Причастя – головне з християнських таїнств, установлених Ісусом Христом.

³⁰ Йдеться про Анконського єпископа Павла, який отримав кафедру у 874 р. Витяги з грамоти Івана VIII опубліковані у 1855 р. в праці К.Я.Ербена “Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae” (р.15–16). Детальніші відомості про К.Я.Ербена і його працю див. у примітці 39.

³¹ Див. примітку 34.

³² Паннонія – історична область між правим берегом середньої течії Дунаю і лівим берегом пониззя Драви (правої притоки Дунаю). Її територія охоплює сьогодні західну частину Угорщини, північні землі Хорватії та Словенії і східну частину Австрії. Під назвою “Паннонія” була провінцією Римської імперії. У середині VII ст. сюди проникли слов’янські племена. З кінця VIII ст. вони потрапили у залежність від франкських правителів. Детальніші відомості про них є з 30-х років IX ст. Близько 830 р. нітранський князь Прибіна уклав з франкським маркграфом з роду Вільгельмів, який управляв у Верхній Паннонії, угоду і закріпив її шлюбом з донькою маркграфа. Однією з умов угоди було хрещення Прибіни. Останній збудував у Нітрі церкву, яку посвятив зальцбурзький архієпископ Адальрам (821–836). Союз Прибіни з франками викликав незадоволення моравського князя Моймира. Збройна сутичка між обома правителями закінчилася вигнанням Прибіни близько 833 р. з Нітри. Прибіна із своїми дружинниками спочатку знайшов притулок у франкського маркграфа Ратбода. Очевидно, тоді він прийняв хрещення, яке відбулося у маркграфській резиденції Трайсмауєрн, розташованій на березі Дунаю. Згодом шукав щастя у болгарському середовищі. Близько 840 р. отримав від Людовіка Німецького у ленне володіння землі по р. Зала і району оз.Балатон. Тут збудував укріплення Моозбург (суч. Залавар, Угорщина), яке стало резиденцією його князівства – Балатонського. У Моозбурзі в 850 р. він збудував церкву. Загинув Прибіна у боротьбі з мораванами в 862 р. Після його смерті престол перейшов до рук сина Коцеля (862–бл. 874). У 867–868 рр. у Балатонському князівстві проповідували брати Констянтин (Кирило) і Мефодій, де відкрили церковну школу (навчалося там близько 50 осіб). За порадою Коцеля, прагнучи пом’якшити напружений конфлікт з латинським духовництвом, почали також служити і Літургію св.Петра, тобто римську. У 869 р. Мефодій повернувся у слов’янське середовище. З собою він мав письмове послання папи, адресоване князям моравському Ростиславу, нітранському Святополку і балатонському Коцелю. Спочатку він зблизився з Коцелем, який запропонував Мефодію очолити Сирмиюмське (Сремське) єпископство. Але для цього потрібно було мати відповідний сан. У зв’язку з цим за порадою Коцеля Мефодій повернувся до Риму, де папа Адріан II висвятив його на архієпископа паннонського і визначив йому резиденцію у князівській столиці. Таким чином володіння князя Коцеля були виокремлені з-під юрисдикції зальцбурзького архієпископа, а його представник – священник Ріхпалд – змушений був залишити місто. За тогочасними правовими нормами, заснування архієпископства було рівнозначне міжнародному визнанню держави. Це викликало велике незадоволення вищого духовництва Баварської марки, особливо зальцбурзького архієпископа, церковна влада якого значно обмежувалася.

Въ той же рукописи Британскаго Музея сохранилась также инструкция³³ данная Иоанном VIII тому же легату. Ено приказано было: Прежде всего заѣхать въ дворъ короля Людовика Нѣмецкаго³⁴ (843–876) и оградить предъ нимъ права папскаго престола паннонскій епархіи, которія отъ него только времени по причинѣ войнъ были отторгнуты^{35*}. Затемъ сказать Алвину и Германриху что онъ присланъ возстановитъ Мефодія въ епархіи, которой онъ былъ лишенъ впродолженіи трехъ лѣтъ. Если бы Алвинъ и Германрихъ прекословили, то онъ долженъ имъ сказать: “Вы безъ канонческаго разслѣдованія осудили епископа, посланнаго отъ лица апостольскаго престола; бросили его въ тюрьму, давали пощечины, отрѣшили отъ служенія богу, прогнали его съ каѣдры. Онъ в продолженіе трехъ лѣтъ долженъ былъ черезъ многочисленныхъ пословъ и письмами зывать объ охрѣнѣ апостольскаго престола. Вы недостойны приступить къ суду, отъ котораго вы давно старали увернуться. Меня послалъ папа къ вамъ, чтобы я на такое отрешилъ васъ отъ служенія богу, на какое продолжительное время вы примусили достопочтеннаго мужа лишиться его, и чтобы пусть онъ почувется столько времени безпрепятствіямъ и помѣхи довѣреннѣмъ ему епископскимъ саномъ, в сколько времени по предъявленнѣмъ доказательствамъ, онъ лишенъ былъ вашими кознями своего дѣйствованія. Если у васъ будетъ что нибудь противъ него, то приходите по истеченіи этого времени и обѣ стороны предъ апостольскимъ престоломъ будутъ выслушаны и судимы, такъ какъ здѣсь распря между архіепископами и несправедливо было бы быть кому нибудь другому кромѣ *патріарха*³⁶ (т.е. папы)

На час правління Коцеля його держава охоплювала територію сучасної Угорщини на захід і південь від Дунаю і доходила до Штирії. Після смерті Коцеля Балатонське князівство було приєднано до володінь Карломана, а з 874 р. – до Великоморавської держави. У 896 р. син Карломана Арнульф відвоював Балатонське князівство і передав його хорватському князю Брацлаву. З цього часу джерела вже не подають відомостей про державу Прибіни і Коцеля.

³³ Ця інструкція була видана на початку 873 р. Вона містить відповідь на меморандум зальцбургського духовництва, написаного бл. 873 р. з метою довести права зальцбургського єпископа на Моравію. У першій частині інструкції папа дає вказівки Людовіку Німецькому щодо відповіді на претензії зальцбургського архієпископа. У другій частині інструкції міститься інформація про злочинну діяльність баварських єпископів стосовно Мефодія.

³⁴ Людовік I Німецький (804–876) – онук Карла Великого, третій син Людовіка Благочестивого. Він вважається засновником Східнофранкського королівства, а згодом – німецької держави. Звідси й утвердилося в літературі найменування Німецький. У 817 р. при поділі володінь отримав Баварську марку і землі на схід від Рейну. Однак незабаром позарейнські землі Людовік Благочестивий віддав Карлу Лисому. У зв'язку з цим Людовік I кілька разів вступав у збройні сутички з батьком. Після смерті Людовіка Благочестивого (840) Людовік I відвоював територію на правому березі Рейну. Остаточно держава Карла Великого була поділена між його онуками у 843 р. внаслідок Верденської угоди. Імператорський титул зберіг старший брат Лотар, а Карл Лисий і Людовік I стали самостійними королями. У 880–887 рр. імператорська корона належала синові Людовіка I Карлу Товстому. Після смерті Лотара II (870) отримав східну частину Лотарингії. У 865 р. поділив свою державу між трьома синами – Карломаном, Людовіком і Карлом.

³⁵ Нѣкоторыя статті цього папскаго письма были еще прежде извѣстны, а именно, въ Regesta Эрбена Нрѣ 37 и 38 напечатаны слова, которія относятся къ охрѣнѣ папскаго верховенства надъ Паннонскій епархіей (*Примітка, зазначена астерискомъ, належить Я. Головацькому*).

³⁶ Відповідно до візантійського церковного права, папа римський іменувався єдиним патріархом західної церкви. Однак Рим ніколи не поділяв такої точки зору. Папа Миколай I Великий у 866 р. на запитання болгарського князя Бориса I про істинних патріархів відповів, що ними є єпископи Риму, Александрії і Антіохії. Це твердження папа аргументував тим, що лише ці церкви мають апостольське походження. Римська церква не визнавала тих канонів вселенських соборів, які підносили владу константинопольського єпископа через політичне значення Константинополя.

судей”. Послѣ устроения этого дѣла легать долженъ былъ отправиться с Меѳодіемъ къ Святополку³⁷ (не къ Коцелю, какъ до сихъ поръ утверждали историки).

В этихъ грамотахъ (такъ сказать) драматически изображена дикая безправность, которой допустились нѣмѣцкиѣ епископы противъ св. Меѳодія и вм. съ тѣмъ изъяснена значительная доля первоначальной истории христіанства и истории славянъ. В особенности же слѣдуетъ, что Меѳодій *еще до своего заточенія* пользовался достоинствомъ архіепископа, а не съ 874 года, какъ утверждали до сихъ поръ.

Со смертью папы Іоанна VIII кончилось благорасположеніе къ Меѳодію и защита славянскаго богослуженія въ Панноніи. При Стефанѣ VI-омъ, который около двухъ съ половиною лет послѣ смерти Іоанна возсѣл на папскій престоль, мнѣнія въ Римѣ приняли совсѣмъ иной оборотъ и нельзя не признать, что главною причиною этой перемены былъ Нитранскій епископъ Вихингъ³⁸. Онъ добился въ Римѣ грамоты къ князю Святополку, въ которой папа его же самого рекомендуетъ Святополку, какъ правовѣрнаго епископа, запрещаетъ употребленіе Славянскаго языка въ богослуженіи и все богоугодное дѣло Меѳодія осуждаетъ. По причинѣ разительнаго несходства съ благосклонными грамотами Іоанна VIII, эта грамота (см. Эрбена *Regesta* №49³⁹) почти всѣми дѣяписателями⁴⁰ признаваема была подложной, но

³⁷ Святополк (помер у 894 р.) – племінник моравського князя Ростислава (846–870). Був правителем Нітри. В результаті міжусобної боротьби у 870 р. захопив велеградський престол, але став васалом Східнофранкського королівства. Побоюючись, що Святополк буде проводити політику свого попередника, у 871 р. син Людовіка Німецького Карломан ув’язнив Святополка у Регенсбурзі, а його володіння стали маркою королівства. Проте моравани повстали проти німецького засилля й обрали своїм князем Славомира – близького родича Святополка. Для придушення повстання Карломан вирішив використати Святополка і звільнив його з ув’язнення. Однак той несподівано для німців перейшов на бік мораван і розгромив ворогів. Зазнав невдачі й моравський похід 872 р. Людовіка Німецького. За умовами Форгеймського миру 874 р., Людовік Німецький визнав незалежність Моравської держави. Після смерті Людовіка Святополк об’єднав під своєю владою майже всіх західних слов’ян. До його держави входили Моравія, Чехія, західна частина Словаччини, Лужиця, а також сілезькі племена, вісляни, слов’янські племена Паннонії. Проте вона не мала єдиної системи управління. Святополк правив лише на власне моравській землі, а іншими територіями управляли місцеві князі і сплачували Святополку данину, збирали для нього військо. Перед смертю Святополк поділив державу між синами.

³⁸ Віхінг – нітранський єпископ з Баварії. Іменований на кафедрі в 882 р. папою. На 884 р. протиріччя між моравським архієпископом і нітранським владикою настільки загострилися, що Мефодій відлучив Віхінга від церкви. Згодом він відав канцелярією короля Арнульфа (896–898) та був пассауським (899) і моравським (900) єпископом.

³⁹ Ербен Карел Яромир (7 листопада 1811–21 листопада 1870) – чеський історик, етнограф і фольклорист, поет. Освіту здобув у Градцекарлівській гімназії і празькому університеті. Певний час був судовим службовцем. Згодом перейшов на наукову працю в Чеську академію наук, був секретарем Чеського музею, архіваріусом м. Праги. К.Я.Ербен – один із організаторів Слов’янського з’їзду у Празі в 1848 р. В роки революції редагував ліберальну чеську газету “Pražské noviny”, а у 1855 р. – часопис “Obzor”. Учасник Слов’янського з’їзду у Москві 1867 р. Член Чеської академії наук, засновник історичного товариства у Празі. Почесний член більше десяти зарубіжних академій, університетів і наукових товариств (Югослов’янської академії наук, Петербурзької академії наук, Харківського університету, Товариства Ліннея у Ліоні та ін.). Видавець давніх історичних документів. У своїх працях торкався староукраїнської проблематики. Переклав чеською мовою “Повість врем’яних літ” (1867), “Слово о полку Ігоревім” (1869). Підтримував контакти з українськими вченими (Д.Зубрицьким, Я.Головацьким та ін.). У праці Я.Головацького йдеться про одну з найзначніших наукових праць К.Я.Ербена “Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae”, опубліковану в 1855 р. У ній поміщені повністю або у витягах 1350 документів, що стосуються історії Чехії і Моравії від 600 р. до часу смерті Вацлава I у 1253 р. Я.Головацький згадує документ, надрукований у цій праці на с.20–21.

⁴⁰ Істориками.

теперь это мнѣніе совсѣм опровергается содержанием другой грамоты⁴¹ папы Стефана VI, которая также нашлась въ сборникѣ Британскаго Музея. Это – наставленіе (commonitorium), которое папа далъ епископу Доминику и священникамъ Іоанну и Стефану⁴², когда они в качестве мисіонероꞵ приготовлялись в путь из Рима во владѣнія Святополка “къ Славанамъ”. В этомъ наставленіи запрещается также употребленіе славянскаго языка въ богослуженіи: “Славянскій языкъ одобряется и допускается развѣ только тогда, когда бы нашелся славянскій священникъ до такой степени ученый, который бы въ состояніи былъ по прочтеніи евангелія изъяснить его въ назиданіе тѣмъ, которые не понимаютъ латини”. Затѣмъ запрещается «наслѣднику»⁴³, котораго Меѳодій – будто бы – вопреки всѣмъ правиламъ св. Отцевъ назначилъ послѣ себя не смѣть исполнять епископской должности до тѣхъ поръ пока онъ не явится въ Римъ и лично не представитъ “своего наученія”.

Очевідно – что это наставленіе было писано уже послѣ смерти Меѳодія, которая предполагается по Паннонской легендѣ⁴⁴ 6 апреля 885 года, а между тѣмъ по прежнему письму къ Вихингу выходитъ что Меѳодій былъ еще в живыхъ. Эвалд ставитъ грамоту британскаго сборника въ 887–888 годы и по этому онъ сомнѣвается чтобы день смерти Меѳодія былъ вѣрно показанъ въ легенде. Къ сожалѣнію до сихъ поръ нельзя было определить, в которомъ мѣсяцѣ Стефан VI былъ избранъ папой; догадываются только, что это было въ м. Сентябрѣ 885 года. Надо предполагать, что известіе о смерти Меѳодія дошло довольно поздно въ Римъ, а изъ папской канцеляріи могло быть отправлено въ м. Сентябрѣ 885 г. Не только первая, но и вторая грамота Стефана VI къ Святополку^{45*46}

⁴¹ Грамота Стефана VI, видана восени 885 р., дозволяла використовувати слов'янську мову в богослужінні “ad simplicis populi et non intelligentis edificationem”.

⁴² Папські послі мали спеціальні настанови для керівництва у своїх діях. Текст цих настанов опублікував К.Я.Ербен, а прокоментував О.Воронов (с.411–415).

⁴³ Йдеться про Горазда, одного з учнів Мефодія. Народився він близько 825 р. в родині знатного мораванина. На початку 868 р. папа Адріан II висвятив його у священники. У пошуках розв'язки церковного конфлікту з Нітранським єпископом Віхінгом Мефодій призначив Горазда своїм наступником, хоча той не мав єпископського сану. У 886 р., у зв'язку з неканонічністю іменування на архієпископську кафедру, папа викликав його до Риму. Подальша доля Горазда позначена білими плямами. Є відомості про його перебування у Болгарії і Польщі. Про Горазда у 900 р. згадував моравський князь Моймир II у розмові з папськими послами – архієпископом Іваном, єпископами Бенедиктом і Даніелем. За завданням папи ці владки висвятили для моравського архієпископства архієпископа і двох єпископів. На цій підставі припускають, що цим архієпископом став Горазд. Ймовірно, Горазду належить “Житіє Мефодія”. Горазд віднесений до почту святих, і днем його пам'яті визначено 27 липня. Він є патроном багатьох церковних навчальних закладів, зокрема, у Нітрі.

⁴⁴ Паннонська легенда – “Поширене житіє Кирила”, написане наприкінці 885 р.

⁴⁵ * См.: Světozor 1880 г. Нрѣ 28 и 29 (Примітка, зазначена астериском, належить Я.Головацькому). Журнал “Světozor” виходив у Празі.

⁴⁶ На цьому рукопис обривається.